

EWA ROT-BUGA
Instytut Badań Literackich
Polska Akademia Nauk, Warszawa

„TU DAFNIS [...] POGRZEBION”
– PRÓBA ALEGORYCZNEJ LEKTURY
SIELANKI SZYMONA SZYMONOWICA *ROCZNICA*

Słowa kluczowe: Szymon Szymonowic, sielanka, alegoria, śmierć w sielance, Jan Zamoyski

Keywords: Szymon Szymonowic, pastoral, allegory, death in idyll, Jan Zamoyski

Wprowadzenie

„W tym miejscu powinniśmy pod osobą Tytyrusa przyjąć Wergiliusza; jednak nie wszędzie, lecz tylko tam, gdzie wymaga tego rozsądek”¹ – pisze Maurus Honoratus Serwiusz, rzymski gramatyk, w dziele *In Vergilii Bucolicon libros* (IV w.), zawierającym komentarze do eklog Wergiliusza. Ukrywanie pod postaciami bohaterów literackich prawdziwych osób to od starożytności jeden z poziomów alegorii i alegorezy² w sielankach. Badacze zachodni takie alegorie

¹ Woryginalne: „et hoc loco Tytiri sub persona Vergilium debemus accipere; non tamen ubique, sed tantum ubi exigit ratio” (Serwiusz, *In Verg. Buc.* 1, 21–23). Cyt. z: Maurus Honoratus Servius, „Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Carmina commentarii”, t. 1: *In Vergilii Bucolica et Georgica commentarii*, ed. Georgius Thilo (Lipsiae, 1887). Przełożyła na potrzeby tego artykułu Aleksandra Ziach.

² Termin ‘alegoria’ (*allegoría*, *allegoréin* = mówić inne rzeczy) pojawił się u Cycerona (106–43 p.n.e.), następnie Filona z Aleksandrii (10 p.n.e. – 40 n.e.) i Kwintyliana (ok. 35–96 n.e.). W *Institutio oratoria* (VIII, 6, 44) Kwintylijan pisze, że alegoria „albo co innego słowami, a co innego sensem wskazuje, albo nawet coś wręcz przeciwnego” – cyt. za: Janina Abramowska, „Rehabilitacja alegorii”, in eadem, *Alegoria*, ed. Janina Abramowska (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2003), 5.

Na potrzeby artykułu przyjmuję definicję alegorii sformułowaną w książce poświęconej sielankom Jana Gawińskiego (między 1622 a 1626–1684): Ewa Rot, *Bukoliczna księga znaczeń. Problemy interpretacji i edycji „Sielanek” Jana Gawińskiego* (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2009), 14: „W pracy tej będziemy stosować termin ‘alegoria’, mając na myśli przede wszystkim przedmiot w funkcji znaku (wyższą jednostkę znaczącą), gdzie sens niedosłowny jest nadbudowany nad sensem literalnym. Za istotną cechą alegorii (ważną dla interpretacji) uznajemy napięcia między tymi planami oraz przekonanie, że dopiero dotarcie do sensu niedosłownego odsłania istotne idee tekstu i umożliwia jego pełne zrozumienie. Dopuszczamy też, zgodnie z tym, co twierdził Serwiusz (*In. Verg. Buc.* 1, 21–23),

nazywają po prostu „biograficznymi”³, mówią też o „biograficznej strategii interpretacyjnej”. Alegorie biograficzne należą do repertuaru stałych elementów w sielankach okolicznościowych. Wśród tych odmian gatunkowych znajdujemy więc bukoliki epitalamijne, gratulacyjne czy żałobne, ponieważ z okolicznościowego tematu wynika konieczność odnoszenia się do rzeczywistych osób i wydarzeń. Przedmiotem mojego zainteresowania jest *Rocznica* Szymona Szymonowica, reprezentująca ten ostatni podtyp gatunkowy na tle tradycji bukoliki funeralnej.

Temat śmierci ujęty w ramy alegorii pojawia się w sielance od starożytności. Dafnis, bohater *Idylli* 1. Teokryta, ginie w nurtach rzeki. Kathryn J. Gutzwiller i Clayton Zimmerman interpretują utwór alegorycznie, a zdaniem tego ostatniego, Dafnis jest alegoryczną figurą Narcyza⁴. Wergiliusz w eklogdzie 5. opiewa zgon Dafnisa, którego – wedle komentarzy Swetoniusza⁵ i Donatusa⁶ – należy utożsamiać z Flaccusem, bratem autora⁷. Pseudo-Moschos w *Pieśni żałobnej na śmierć Biona* opisuje śmierć słynnego poety Biona (autora bukoliki funeralnej pt. *Pieśń żałobna na śmierć Adonisa*, gdzie śmierć tytułowego bohatera jest

że alegoria może pojawić się właściwie wszędzie, lecz propozycje alegorycznego odczytania, zgodnie z zaleceniem starożytnego gramatyka, powinny mieścić się w granicach rozsądku”. Przez „alegorezę” rozumiem natomiast (ibidem, 15): „[...] metodę interpretacji tekstu zakładającą obecność w nim sensów niedosłownych (ukrytych pod znaczeniem literalnym), której celem jest wydobycie i objaśnienie tych właśnie sensów”.

Przy czym moim celem będzie próba odsłonięcia alegorii kompozycyjnych, tj. wpisanych w tekst przez autora, nie zaś tworzenia alegorii hermeneutycznych, tj. proponowania sensów interpretacyjnych niezgodnych z intencją twórcy dzieła. Podział na alegorie kompozycyjne i hermeneutyczne przyjmuję za: Manlio Simonetti, *Między dosłownością a alegorią. Przyczynek do historii egzegezy patrystycznej*, trans. Tomasz Skibiński (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2000), 12.

³ Najpełniejsze informacje dotyczące biograficznej tradycji alegorycznej w eklogach Wergiliusza vide: *The Virgilian Tradition: The First Fifteen Hundred Years*, ed. Jan M. Ziolkowski and Michael C. J. Putnam, New Haven & London: Yale University Press, 2008. Omówienie różnic pomiędzy komentarzami do dzieł Wergiliusza vide: Mark Stansbury, „Introduction”, in Christopher M. McDonough, Richard E. Prior, Mark Stansbury, *Servius' Commentary on Book Four of Virgil's Aeneid*, Wauconda: Bolchazy-Carducci Publishers, 2004; M. Murrin, *The veil of Allegory. Some notes toward a theory of allegorical rhetoric in the English Renaissance* (Chicago – London: Chicago University Press, 1969), 21–53.

⁴ Vide Lindsay Grant Samson, *The philosophy of desire in Theocritus' Idylls* [dysertacja doktorska], (University of Iowa, 2013), 9, <http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5051&context=etd> (acc.: 28.03.2016).

⁵ *Flaccum... cuius exitum sub nomine Daphnidis deflet.* (Suet., *De Poet., Vita Vergili* 14); zob. też *Vita Donati* 46–47. Powyższe źródło przytacza: Richard Levis, *Allegory and the „Eclogues”*, *Electronic Antiquity: Communicating the classes*, October 1993, vol. 1, nr 5, <https://scholar.lib.vt.edu/ejournals/ElAnt/V1N5/levis.html> (acc.: 28.03.2016).

⁶ Vide H. J. Rose, *The eclogues of Vergil* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1942), 124.

⁷ Zdaniem Tenneya Franka, pod imieniem Dafnisa Wergiliusz zaszyfrował postać poety Corficiusa, vide H. J. Rose, *The eclogues of Vergil*, 125–126.

zresztą interpretowana alegorycznie jako znak zmieniających się pór roku⁸). Bukolik żałobnych nie brakuje również w literaturze późniejszej. W zbiorze *Bucolicum carmen* Petrarcki, w którym licznie występują alegorie biograficzne, na uwagę zasługuje ekloga 10. pt. *Laurea occidens*, gdzie autor jako Sylwanus przemawia do Sokratesa, czyli swojego przyjaciela Ludwiga van Kempen⁹, nawiązując do śmierci Laury. Bohaterką eklogi *Olympia* (ze zbioru *Bucolicum carmen*) Giovanniego Boccaccia jest Violante, jego córka z nieprawego łoża, która zmarła w wieku pięciu lat¹⁰. Alegoryczne eklogi żałobne pisali również Coluccio Salutati (zaginione), Pier Candido Decembrio, Giacomo degli Allegretti, Giovanni de Bonis, Giovanni Quatrario i wielu innych twórców¹¹. Jak wyjaśnia Stefan Zabłocki, „w świadomości ówczesnych poetów poezja Wergiliańska sprzyjała alegorii – sami w szkole uczyli się, w myśl późnoantycznych i średnio-wiecznych komentatorów, alegorycznej interpretacji dzieł wieszca z Mantui” i, co więcej, inne „wzory antyczne były właściwie nieznane. Jedynie Wergiliusz, i to w alegorycznej interpretacji szkoły, dawał [...] punkt oparcia dla autora utworów mających za pomocą ziemskiej sławy unieśmiertelnić zmarłego. [...] Tym można tłumaczyć, dlaczego poezja żałobna w XIV w. istnieje tylko w formie bukoliki, i to bukoliki alegorycznej”¹².

Zdaniem Anny Krzewińskiej, rozkwit eklogi żałobnej, wykorzystującej toposy bukoliczne, a biorącej za temat śmierć autentycznej osoby, przypada na wiek XVI (wcześniejszy, XV-wieczny jest *Dialog o Zbigniewie Oleśnickim, Epicedion elegiacum pentametrum [...] in nobile funus [...] Casimiri olim Regis Poloniae Wawrzyńca Corvina*). Wówczas i później powstały: *Ecloga Amyntas* Bernarda Colnagiego (o śmierci Zygmunta Augusta w 1572 r.), *Daphnis sive de funere Stephani I Regis Poloniae* Andrzeja Schoneusa (upamiętniająca Stefana Batoro, zmarłego w 1586; wydana drukiem w 1588), *Alco sive in obitum Illustrissimi Principis Alberti Radzivil [...] ecloga* Jana Rakwicza (wydana w 1593 r.), poświęcona śmierci księcia Olbrachta Radziwiłła (parafraza utworu *Alco* Castiglioniego), anonimowa *Jaslis sive de morte Nicolai Jaslovieci* (wydana w 1595 r.), ekloga autorstwa Joachima Schlegla, poświęcona śmierci Aleksandra Giesego, senatora Torunia (1606), *Lilla sive ecloga in qua Daphnis obitu Lillae suae*

⁸ Vide hasło *Adonia*, in Charles Anthon, *A Classical Dictionary: Containing an Account of the Principal Proper Names...* (New York: Herper & Brothers Publishers, 1855), 19.

⁹ Vide *Petrarch. A critical guide to the complete works*, ed. Victoria Kirkham, Armando Maggi (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2009), 167.

¹⁰ Vide *Boccaccio. A Critical Guide to the Complete Works*, ed. Victoria Kirkham, Michael Shererg, Janet Levarie Smarr (Chicago and London: The University of Chicago Press), 159, https://dcl.stanford.edu/sites/default/files/files_upload/lummus-bucolicum-carmen.pdf (acc.: 28.03.2016).

¹¹ Vide Stefan Zabłocki, *Polsko-lacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim* (Wrocław: Ossolineum, 1968), 54–55.

¹² *Ibidem*, 55–56.

deplorat Wawrzyńca Śmieszkowica o śmierci papieża Urbana VIII (wydana w 1632 r.)¹³. W obrębie tej tradycji mieszczą się również *Żale nagrobne* Sebastiana Fabiana Klonowica (w wielu miejscach nawiązujące do utworu Pseudo-Moschosa), które ukazały się w rocznicę śmierci Jana Kochanowskiego i dotyczą czarnoleskiego poety¹⁴, *Rocznica* Jana Gawińskiego – być może poświęcona Wespazjanowi Kochowskiemu i jego zmarłej małżonce, Mariannie z Misiowskich¹⁵, *Rocznica* i *Żaloba* Józefa Bartłomieja Zimorowica – poświęcone poecie Szymonowi Zimorowicowi, bratu Józefa Bartłomieja, *Filoreta* – opiewająca rocznicę śmierci Katarzyny Duchnicówny, pierwszej żony Zimorowica, zmarłej w 1653 r.¹⁶, *Filis* Aleksandra Koreywy, napisana w 1632 r., a poświęcona pamięci Konstancji Rakuskiej, żony Zygmunta III Wazy, zmarłej w 1631 r., *Eclogae V memoriae auspiciis triumphis gloriosissimis Gustavi Magni Christianae Gustavidos Potentissimorum Svecia Regum sacrae* z roku 1633¹⁷ i wreszcie interesująca nas tutaj – *Rocznica* Szymona Szymonowica (wyd. 1614 r.).

Powyższy przegląd przekonuje, że alegoryczne sielanki funeralne stanowią realizację jednej z konstytutywnych dla bukoliki tradycji¹⁸. Ich okolicznościowy wymiar zachęca do prób rozszyfrowywania aluzji do ówczesnych wydarzeń i osób oraz innych ukrytych sensów. Tak jest również w przypadku *Rocznicy* Szymonowica. Odpowiedzi domagają się zatem następujące pytania: Komu i dlaczego poeta poświęca *Rocznice*? Jakie wydarzenia w sposób aluzyjny przywołuje? Jak realizuje funeralną tradycję bukoliki żałobnej – jak ją wykorzystuje i jak modyfikuje? Do jakich wzorów sięga? Jakie poziomy alegorycznej lektury wpisuje w swój tekst? Na te pytania poszukamy odpowiedzi w niniejszym artykule.

¹³ Omówienie wymienionych w tym akapicie utworów vide: Anna Krzewińska, *Sielanka staropolska. Jej początki, tradycje i główne kierunki rozwoju* (Wrocław: Ossolineum, 1979), 114–121.

¹⁴ Sebastian Fabian Klonowic, *Żale nagrobne na ślachetnie urodzonego i znacznie uczonego męża, nieboszczyka pana Jana Kochanowskiego*, ed. Halina Wiśniewska (Lublin: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988).

¹⁵ Uważają tak Jan Czubek – idem, *Wespazjan z Kochowa Kochowski. Studium biograficzne* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1900), 131–133; Leszek Maria Dzima – idem, *Jan Gawiński. Studium literackie* (Kraków: Drukarnia Literacka, 1905), 120–122; Dariusz Chemperek – idem, *Poezja Jana Gawińskiego i kultura literacka drugiej połowy XVII wieku* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005), 32, 271–273, jakkolwiek nie ma na to przekonujących dowodów, cf. Ewa Rot, *Bukoliczna księga znaczeń*, 57–61.

¹⁶ Szerzej na ten temat: Ewa Rot-Buga, „«Krótka pociecha z kosztownych grobszczynów» – groby w «Sielankach nowych ruskich» Józefa Bartłomieja Zimorowica”, *Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo*, no. 2 (2012): 248–250.

¹⁷ Informacje o *Filis* Koryewy i *Eclogae V...* podaje za: Anna Krzewińska, *Sielanka staropolska*, 123–124.

¹⁸ *Ibidem*, 114–125.

1. „Pięknego była pasterz” – poeta i mecenas kultury na marach

Jak wyjaśnia Janusz Pelc, wydawca *Sielanek* Szymonowica, *Rocznica* wiąże się z pierwszą lub którąś z następnych rocznic śmierci Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego¹⁹. Wskazują na to liczne w tekście aluzje do działalności literackiej i kulturalnej zmarłego. Zanim jednak omówimy je szczegółowo, należy też przypomnieć, że Szymon Szymonowicz był przez wiele lat związany z dworem i przedsięwzięciami Zamoyskiego. Co prawda niewiele wiemy o początkach kontaktów poety z kanclerzem (Szymonowicz poznał Zamoyskiego w 1586 r.²⁰, w 1588 r. zadedykował mu pierwszy utwór²¹, w 1599 r. przeniósł się do Zamościa, a od 1601 r. był wychowawcą Tomasza, syna kanclerza²²), jednak późniejsze kontakty są dość dobrze opisane w literaturze przedmiotu. Współpraca obu humanistów przynosiła im wzajemne korzyści, z których najważniejsze są następujące: Zamoyski odegrał istotną rolę w życiu i twórczości Szymonowicza jako mecenas, Szymonowicz zaś służył kanclerzowi pomocą przy organizowaniu Akademii Zamoyskiej i drukarni oraz edukacji syna, Tomasza²³. Informacje o Janie Zamoyskim i jego działalności miał więc Szymonowicz z pierwszej ręki, miał też za co być wdzięcznym możnemu protektorowi²⁴. W tym kontekście nie dziwi fakt, że w rocznicę śmierci Zamoyskiego poświęca mu funeralną sielankę, będącą zarazem panegiryczną pochwałą hetmana wielkiego koronnego, przedstawioną z użyciem alegorii.

¹⁹ Vide komentarz do *Rocznicy*, in Szymon Szymonowicz, *Sielanki i pozostałe wiersze polskie*, ed. Janusz Pelc (Wrocław: Ossolineum, 2000), 175. Z tego wydania pochodzą wszystkie przytoczenia z *Rocznicy* Szymonowicza.

²⁰ Jerzy Starnawski, „Zamość – ostatnia reduta renesansu w Polsce”, in idem, *Od zarania dziejów literatury polskiej po wiek XX* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2003), 136.

²¹ Vide Ewa Jolanta Głębińska, *Szymon Szymonowicz. Poeta Latinus* (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2001), 60.

²² Zdzisław Spieralski, *Jan Zamoyski* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1988), 93.

²³ Vide: Stanisław Łempicki, *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamoyskim*, ed. S. Grzybowski (Warszawa: PIW, 1980); Jerzy Kowalczyk, *W kręgu kultury dworu Jana Zamoyskiego* (Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1980); Stanisław Łempicki, „Drobiazgi Szymonowiczowskie”, in idem, *Renesans i humanizm w Polsce* (Warszawa: Czytelnik, 1952), 409–450; Korneli Heck, *Szymon Szymonowicz (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła*, cz. 1 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1901); idem, *Szymon Szymonowicz (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła*, cz. 2 i 3 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1903); Janusz Pelc, „Jan Zamoyski i poeci z nim związani”, in *Czterysta lat Zamościa*, ed. Jerzy Kowalczyk (Wrocław: Ossolineum, 1983), 47–66; idem, „Renesansowy manifest Szymona Szymonowicza”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, no. 9 (1964): 110–115.

²⁴ Szymonowicz poświęcił Janowi Zamoyskiemu wiele panegiryków i zadedykował mu oraz jego synowi wiele dzieł. Jednak zdaniem E. Głębińskiej, „dla polskiej literatury byłoby lepiej, gdyby Szymonowicz nigdy nie zetknął się z kanclerzem”, ponieważ dopiero po śmierci Zamoyskiego, uwolniony od obowiązków, Simonides stworzył uznawane za arcydzieło *Sielanki* (Ewa Jolanta Głębińska, *Szymon Szymonowicz*, 60).

Bardzo znaczące w tradycji bukolicznej jest samo imię Dafnis, pod którym Jan Zamoyski występuje w sielance Szymonowica. Mitologiczny Dafnis, syn Hermesa, był utalentowanym śpiewakiem i od czasów Stesichora wzorem bukolicznego pasterza poety²⁵. Zazwyczaj bukoliczne zbiory otwierała autotematyczna, alegoryczna sielanka poświęcona tworzeniu poezji, której bohater nosił imię Dafnis – tak jest w przypadku idylli Teokryta (idylla 1. *Pieśń Tyrsisa*), sielanek Szymonowica (sielanka 1. *Dafnis*), Jana Gawińskiego (sielanka 1. *Pasterz*, parafraza *Dafnisa* Szymonowica); w zbiorze *Sielanek nowych ruskich* Józefa Bartłomieja Zimorowica Dafnis nie jest głównym bohaterem, ale również pojawia się w pierwszej sielance²⁶). Nazwanie Jana Zamoyskiego Dafnisem konotuje treści alegoryczne, związane z częstym w bukolice utożsamieniem pasterstwa z twórczością literacką. W *Rocznicy* czytamy (w. 53–54):

[...] Tu Dafnis jest pogrzebion nieżywy,
Pięknego byłła pasterz i sam urodziwy.

W alegorycznej tradycji lektury eklog Wergiliusza utożsamienie pasterza z poetą często się pojawiało – Jean Louis Vives sformułowanie „Nieszczęsne owce” (Verg. *Ecl.* 3, 3) tłumaczył jako „Nieszczęśliwa zawsze pieśń pasterska, która trafia w niegodziwe ręce”; słowa „sam Damon wyznawał, / Że mój kozieł” (Verg. *Ecl.* 3, 25–26) jako „Ten wdzięk poematu, co do którego oskarżano mnie o kradzież, wiedz dobrze, jest mój”; zdanie zaś „Okrzyły go owce” (Verg. *Ecl.* 10, 19) jako „Pieśń bukoliczna, którą uprawiał”²⁷. Józef Bartłomiej Zimorowic w *Zjawieniu* pisał (w. 97–98): „W tych pastwiskach Semijan przejmował najpierwszem / Sykulskiego pasterza dojne kozy wierszem”, mając na myśli Szymonowica naśladowującego idyllę Teokryta²⁸. Wergiliusz w eklodze 5. wyeksponował urodę Dafnisa (w. 43–44): „Ja, Dafnis – znają gwiazdy wszystkie mnie z urody / Byłem wiele piękniejszy od mej pięknej trzody”. Warto też dodać, że autorzy bukolik i komentarzy poświęconych Dafnisowi podkreślali jego szczególną urodę – tak uczynił Serwiusz (komentarz do Verg. *Ecl.* 2, 26): „Daphnis fuit filius

²⁵ Szerzej o Dafnisie jako archiwzorze pasterza-poety pisałam już w książce Ewa Rot, *Bukoliczna księga znaczeń*, 24–29.

²⁶ Alegoryczną interpretację przedstawiłam w studium: Ewa Rot-Buga, „«Przełożenie ktokolwiek pieśni umie wiązać składnie, [...] Niech się namniej nie boi cichej niepamięci» – słowa i nieśmiertelność w «Kobeznikach» Józefa Bartłomieja Zimorowica”, in *Arkadie staropolskie*, ed. J. Krauze-Karpińska (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2010), 225–235.

²⁷ Ioannes Lodovicus Vives, *In Bucolica Vergilii interpretatio, potissimum Allegorica, nunc primum in lucem edita* (Basileae: In officina Roberti Winter). Przytoczone fragmenty przełożyła Aleksandra Ziach. W oryginale odpowiednio: komentarz do Verg. *Ecl.* 3, 3: „Miserum semper carmen pastoricium, quod in manus indignas deuenit”, do Verg. *Ecl.* 3, 25–26: „Decus hoc poematis, quod tu surripuisse me criminari, ne sis inscius meum est”; do Verg. *Ecl.* 10, 19: „Carmen bucolicum, quod ille cecinit”. Tradycję tę przywoływałam już w książce: Ewa Rot, *Bukoliczna księga znaczeń*, 40.

²⁸ Vide przypis do w. 97–98 in Szymon Szymonowic, *Sielanki i pozostałe wiersze polskie*, 130.

Mercurii, formosissimus puer, qui primus dicitur pastor fuisse”²⁹ / „Dafnis był [...] bardzo pięknym chłopcem, o którym mówi się, że był pierwszym pasterzem”, Vives (komentarz do Verg. *Ecl.* 5, 20): „Daphnis fuit quidam Mercurio genitus adolescens formosissimus, sive quod vir Siculus, agris et pecore locuples, ad quem pastoricii carminis inventionem nonnulli referunt”³⁰ / „Dafnis był jakimś bardzo pięknym młodzieńcem, zrodzonym z Merkurego; czy też Sycyliczykiem, bogatym w pola i trzodę, do którego niektórzy odnoszą wynalezienie pieśni pasterskiej”.

Być może w świetle przywołanej tradycji sformułowanie „pięknego bydła pasterz” (w. 54) w odniesieniu do Jana Zamoyskiego wolno nam interpretować jako ‘twórca znakomitych dzieł’? Jednocześnie w zestawieniu z przywołanymi tekstami wyraźnie widać, że nie można rozumieć dosłownie sformułowania „sam urodziwy” (w. 54), podkreślanie urody pasterza było bowiem usankcjonowane tradycją bukoliczną i wchodziło w skład konwencjonalnego przedstawienia twórcy. To zarazem argument za tym, by cały przytoczony fragment interpretować alegorycznie z uwzględnieniem przytoczonych kontekstów.

Podobnie należy odczytywać dalszy fragment sielanki, poświęcony twórczości Zamoyskiego (w. 55–57):

Zawieście i piszczałkę nad grobem. Już ona
Nie będzie tak łagodnym graniem zalecona,
Jako gdy na niej grawał Dafnis usty swymi.

Piszczałka, popularny na Słowiańszczyźnie instrument ludowy, to naturalnie element stylizacji bohatera na pasterza. Prototypem piszczałki jest syringa, którą, według mitu, wykonał bóg Pan z trzciny. Jak wyjaśnia Szydłowska-Ceglowa, autorzy polskich sielanek utożsamiali starożytny instrument z multankami, w związku z podobną budową i funkcją. Syringa była atrybutem nimf i pasterzy, a piszczałka w utworach literackich oznaczała metaforycznie pieśń ‘pasterską’ lub ‘swojską’³¹. Jan Zamoyski nie grywał, rzecz jasna, na piszczałce, nie pasał trzody i nie wykonywał pieśni przy wtórze pasterskich instrumentów, został jednak ukazany w *Rocznicy* alegorycznie tak jak pasterz – wraz z niezbędnymi atrybutami i w zgodzie z bukoliczną konwencją.

Nie wiemy, czy Jan Zamoyski pisał utwory poetyckie. Kanclerz i hetman wielki był natomiast autorem mów. W 1573 r. została wydana mowa *Oratio qua Henricum Valesium regem renuntiat*³², w latach 1575–1605 powstało sześć innych

²⁹ Servius, *Servii Grammatici qui feruntur...*

³⁰ Ioannes Lodovicus Vives, *In Bucolica Vergilii*, 64.

³¹ Vide Beata Szydłowska-Ceglowa, *Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych* (Wrocław: Ossolineum, 1977); hasło *dudy*, 115–120, hasło *multanki*, 140–146, hasło *piszczel*, 147–149; hasło *piszczałka*, 150–157. Pisałam już o tym w książce: Ewa Rot, *Bukoliczna księga znaczeń*, 43.

³² Dostępna w przekładzie polskim: *Mowa J. Zamoyskiego do Henryka Walezjusza, królewicza francuskiego powołanego na tron polski*, ed. Leonard Niedźwiecki (Paryż: w Księgarni Polskiej Królikowskiego, 1864).

mów³³, *Accusationis in Christophorum Sborovium actiones tres* (Kraków 1585), w 1605 r. *Mowa na sejmie w Warszawie 1605*³⁴. Zamoyski jest także autorem rozprawy *De senatu Romano libri duo* (1563). Zapewne tę twórczość ma na myśli Szymonowic, kiedy pisze w *Rocznicy o sławieniu Boga i wielkich bohaterów* (w. 58–59):

Dafnis i Boga wielbił rymy nabożnymi,
I wielkich bohaterów sławił mężne dzieje.

Nie są to teksty poetyckie, lecz – zgodnie z Szymonowicową przepowiednią – te „pieśni [...] / będą nie milczane” (w. 61–62), Jan Zamoyski jest po dziś dzień znany właśnie z nich.

W tym kontekście warto też podkreślić, że Jan Zamoyski był przede wszystkim nadzwyczajnym mecenasem kultury. Od 1580 r. budował Zamość – idealne miasto renesansu, według projektu Bernarda Moranda, włoskiego architekta³⁵. W 1594 r. założył Akademię Zamoyską. Jak wspomniano wyżej, to właśnie m.in. na Szymonie Szymonowicu ciążył obowiązek organizowania Akademii. Poeta sprowadzał na uczelnię zagranicznych profesorów. Jego pieczy powierzono opiekę nad badaniami z zakresu filologii, logiki, greckiej literatury medycznej. Organizował kweryndy (m.in. wyjazd do Konstantynopola). Dzięki niemu Akademia Zamoyska nawiązała kontakty ze szkołą lekarską w Padwie oraz z uczelniami w Belgii, Anglii, Holandii czy Francji. Dodać należy, że wraz z Akademią powstały również drukarnia akademicka, kolegiata oraz Biblioteka Akademii Zamoyskiej³⁶.

³³ *Wybór mów staropolskich świeckich*, zebrał Antoni Małecki, ed. Kazimierz Józef Turowski, Kraków: Biblioteka Polska, 1860), zeszyt 6–8.

³⁴ *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, t. 2, ed. Jan Czubek (Kraków: Akademia Umiejętności, 1918), 471–480.

³⁵ Vide: Teresa Zareńska, „Zamość – miasto idealne i jego realizacja”, in *Zamość, miasto idealne*, ed. Jerzy Kowalczyk (Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1980), 7–77; W. Kalinowski, „Zamość – idealne miasto renesansu”, in *Czteryście lat Zamościa*, ed. Jerzy Kowalczyk (Wrocław: Ossolineum, 1983), 87–93.

³⁶ Vide hasło: *Akademia Zamoyska*, in *Encyklopedia staropolska*, ed. Aleksander Brückner, Karol Estreicher, t. 1 (Warszawa: PWN, 1990), 18–19. Na temat Akademii Zamoyskiej powstało wiele opracowań, vide np.: Jan Karol Kochanowski, *Dzieje Akademii Zamoyskiej (1594–1784)* (Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki, 1900); Jan Ambroży Wadowski, *Wiadomość o profesorach Akademii Zamoyskiej: rękopis z wieku XVII*, ed. Jan Ambroży Wadowski (Warszawa: Drukarnia Gazety Rolniczej, 1899–1900); Stanisław Łempicki, *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573–1605* (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1921); Jan Riabinin, „Profesorowie Akademii Zamoyskiej w świetle aktów”, in *Szymon Szymonowicz i jego czasy. Rozprawy i studia* (Zamość: Komitet Obchodu 300-nej rocznicy zgonu Sz. Szymonowicza, 1929), 181–187; Franciszek Stopniak, *Dzieje Kapituły Zamoyskiej* (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1962); Henryk Barycz, „Akademia Zamoyska”, in *Historia Nauki Polskiej* (Wrocław: Ossolineum, 1970), 62–65.

Kiedy więc Szymonowic w *Rocznicy* pisze: „Dafnis i Muzom stawiał ołtarze wysokie / Dafnis bogom kosztowne budował kościoły” (w. 42–43), to należy sądzić, że miał zapewne na myśli ufundowaną przy Akademii katedrę, a wspominając o ołtarzach dla Muz – być może powołaną przez Zamoyskiego bibliotekę, a może również drukarnię³⁷. Okoliczności budowy katedry Zamoyski zdradza zresztą w liście do Simonidesa z 12 marca 1593 r., w którym pisze: „Przemyśliwając, co bym takiego z przymnożeniem chwały Bożej i pożytkiem pospolitym na potomne czasy trwającego zostawić po sobie mógł, począłem kościół tu w Nowym Zamościu budować, którego już niemałą część postawiłem, i mam nadzieję, że za pomocą Bożą przez to a drugie lato wszystko stanie”³⁸. Kościół, o którym mowa, to okazała późnorenesansowa kolegiata według projektu Bernarda Moranda (będącego również autorem planu przestrzennego Zamościa), wzniesiona w latach 1588–1600. Kanonicy kapituły byli zarazem profesorami Akademii Zamoyskiej³⁹.

Nazwanie Jana Zamoyskiego Dafnisem może być zarazem wariantywną realizacją omawianego tu bukolicznego toposu pasterza poety, polegającą na nazwaniu Dafnisem miłośnika książek i humanistycznej edukacji, mecenasa Szymona Szymonowica⁴⁰ i szerzej: mecenasa kultury. Takie imię nosiło zarazem wielu bohaterów łacińskich utworów bukolicznych – królów i dostojników: imieniem tym nazwał Schoneus króla Stefana Batorego, Śmieszkowic – papieża Urbana VIII⁴¹.

Na zakończenie rozważań poświęconych ukazaniu Zamoyskiego jako pasterza Dafnisa należy wspomnieć o jeszcze jednym kontekście alegorycznym związanym z pasterstwem. W przypowieści o pasterzu czytamy wielokrotnie w Biblii (np. przypowieść o dobrym pasterzu – Łk 15, 4–7; Mt 18, 12–14), Jezus Chrystus w bardzo wielu miejscach Nowego Testamentu jest nazywany pasterzem; dla nas może być zwłaszcza istotne, że w Starym Testamencie nazywa się pasterzami proroków lub przywódców ludu (Ps 77, 21; Jr 23, 4; Na 3, 18). Pasterz to zatem w języku biblijnym m.in. opiekun i zwierzchnik⁴² – być może te znaczenia

³⁷ Vide Paulina Buchwald-Pelcowa, „Drukarnia Akademii Zamoyskiej”, in *Czterysta lat Zamościa*, 67–86.

³⁸ List Jana Zamoyskiego do Szymona Szymonowica, 12 marca 1593, in August Bielowski, *Szymon Szymonowic* (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1875), 12.

³⁹ Ks. Jacek Żórawski, *Katedra zamoyska*, <http://www.niedziela.pl/arttykul/43105/nd/Katedra-zamoyska> (acc. 07.05.2016).

⁴⁰ O zjawisku mecenatu vide Wojciech Tygielski, „Mecenat a polityka. W kręgu Zamościa i jego ordynatów”, in *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.*, ed. Maria Bogucka (Warszawa: PWN, 1989), 121–152; Janusz Pelc, Władysław Tomkiewicz, „Rola mecenatu w rozwoju kultury i literatury polskiej w czasach Renesansu oraz Baroku”, in *Problemy literatury staropolskiej* (Wrocław: Ossolineum, 1973), 165–236; *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce. Studia*, ed. Janusz Kostecki (Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1999).

⁴¹ Vide Anna Krzewińska, *Sielanka staropolska*, 116, 120.

⁴² Vide hasło: *Pasterz*, in Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, ed. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2001), 317–322.

należy wiązać z konstrukcją postaci Dafnisa-Zamoyskiego jako twórcy miasta Zamość wraz z Akademią, będącą nowoczesnym ośrodkiem naukowym, szerzej: wielkiego mecenasa kultury.

2. „Wszyscy cię płakali” – żałobny lament i „wesołe czasy”

Jak wspomniano, związek motywów żałobnych z tradycją pastoralną jest tak stary, jak sama bukolika. Antycznym sielankom bukolika staropolska zawdzięcza wiele funeralnych motywów, które często są powiązane z alegoriami. Należy do nich m.in. rocznicowy wymiar tekstu dotyczącego śmierci prawdziwej osoby, motyw oplakiwania zmarłego pasterza przez naturę, panegiryczna pochwała zmarłego, lamentacyjny refren czy po prostu motyw grobu.

Na sposób realizacji tych toposów warto zwrócić uwagę również w *Rocznicy* Szymonowica. Poeta rozpoczyna sielankę od nakreślenia sytuacji: „dziś rocznica przychodzi, jakośmy schowali / W grób wielkiego Dafnisa i tę usypali / Nad nim mogiłę” (w. 1–3). Nie wiemy, kiedy dokładnie powstała sielanka Szymonowica i której rocznicy śmierci Zamoyskiego dotyczy. Janusz Pelc najprawdopodobniej z tego fragmentu tekstu wnioskuje, że chodzi o „pierwszą lub którąś następną” rocznicę śmierci Zamoyskiego, który zmarł 8 czerwca 1605 r.⁴³ Tekst mógł zatem powstać najwcześniej przed 8 czerwca 1606 r. i być może towarzyszył uroczystym obchodom rocznicy śmierci kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Poeta nie pisze o okolicznościach śmierci Zamoyskiego (po posiłku spędzonym w miłej atmosferze udał się do swych pokojów na wypoczynek, gdzie doznał ataku apopleksji i zmarł na rękach żony i syna – było to 3 czerwca 1605 r.⁴⁴), wspomina natomiast sam pogrzeb, twierdząc, iż za trumną szły tłumy (w. 5–6). Warto tu zarazem dodać, że pogrzeb Jana Zamoyskiego był skromny⁴⁵. Odbył się on bez dekoracji i bez katafalku⁴⁶. Trumnę złożono w podziemiu Kaplicy Ordynackiej – skromne epitafium brzmiało: „HIC SITUS EST IOANNES ZAMOISKI”. W *Rocznicy* Szymonowiczaledwie napomyka o konaniu Jana Zamoyskiego, obszerniej natomiast opisuje „żał srogi” jego żony, Barbary Zamoyskiej z Tarnowskich (w. 22–26), nazywanej tu konwencjonalnym imieniem bukolicznym Testylis (bohaterka o tym imieniu pojawia się wcześniej w idylli 2. Teokryta

⁴³ Szymon Szymonowic, *Sielanki*, 175 (przypis).

⁴⁴ Vide: Danuta Wójcik Góralska, *W służbie czterech monarchów. Opowieść o Janie Zamoyskim* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1978), 234; Artur Śliwiński, *Jan Zamoyski. Kanclerz i hetman wielki koronny* (Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski, 1947), 402.

⁴⁵ Juliusz A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej* (Warszawa: PWN, 1974), 60.

⁴⁶ Jarosław Molenda, *Tajemnice polskich grobowców: pielgrzymki, ukryte skarby, sensacje i anegdoty* (Warszawa: Bellona, 2008), 129.

i eklodze 2. Wergiliusza⁴⁷, u Szymonowica także w sielankach *Czary* i *Zalotnicy*). Śmierć Dafnisa-Zamoyskiego wywołuje głęboki żal małżonki, która „lament rozwozdiła słowy” (w. 28) i „płacze kwiliła” (w. 30). Tyrsis – podmiot mówiący sielanki – pociesza Testylis słowami: „Tobie się nagrodzi / Twoja szkoda. Tobie się inny mąż nagodzi / Nam nigdy taki sąsiad” (w. 31–33), podkreślając wielkość straty nie tylko dla niej, ale i dla zbiorowości. Przewidywania te sprawdziły się tylko częściowo – bez wątpienia Zamojszczyzna ani w czasach Szymonowica, ani później nie doczekała się takiego męża stanu, mecenasa i protektora, jakim był Jan Zamoyski, Barbarze jednak nie „nagodził się” nowy małżonek. Być może te słowa pociechy zawarte w sielance stanowiły jakąś aluzję do wydarzeń po śmierci Zamoyskiego, nie można wykluczyć, że wokół Barbary pojawili się jacyś dostojnicy zainteresowani ożenkiem, ale źródła na ten temat milczą – poza informacją, że o jej rękę zabiegał (acz niezbyt intensywnie) Krzysztof Radziwiłł, syn wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego Krzysztofa Mikołaja „Pioruna”⁴⁸. Wiemy natomiast z całą pewnością, że sama Barbara bardzo ceniła swoją prywatność (kazała np. Zamoyskiemu palić listy, które do niego przesyłała⁴⁹), i że po śmierci męża wykazała się nadzwyczajną przedsiębiorczością, przejmując zarządzanie praktycznie wszystkimi dobrami, do czego zdopingował ją konflikt z Mikołajem Zebrzydowskim⁵⁰. Zresztą, gdyby wstąpiła ponownie w związek małżeński, utraciłaby prawo do użytkowania wszystkich dóbr Ordynacji Zamoyskiej i pozostałych majątków oraz do decydowania o edukacji i wychowaniu syna Tomasza⁵¹.

Pochwała Zamoyskiego w *Rocznicy* została przez poetę powiązana z motywem grobowca. Szymonowic podkreśla, że „imię jego idzie pod obłoki, / I sława rozniesiona jako świat szeroki” (w. 9–10). Z całą pewnością nie jest to wyłącznie konwencjonalna, panegiryczna pochwała. Jan Zamoyski był znany w ówczesnym świecie – od młodości obracał się wśród europejskiej elity, a później jego kariera polityczna nabrała tempa. Studiował w Rzymie, Paryżu i Padwie (a nawet w 1563 r. został rektorem uczelni w Padwie). Karierę polityczną rozpoczął od stanowiska sekretarza króla Zygmunta II Augusta⁵². Odegrał ważną rolę w elekcjach Henryka Walezego i Stefana Batorego. Od 1578 roku pełnił funkcję kanclerza wielkiego koronnego, a od 1581 (dożywotnio) – hetmana koronnego.

⁴⁷ Na temat postaci Testylis vide Annabel M. Patterson, *Pastoral and Ideology: Virgil to Valéry* (Berkeley – Los Angeles, University of California Press, 1987), 155.

⁴⁸ Paweł Tyszka, *W cieniu wielkiego kanclerza. Barbara z Tarnowskich Zamoyska* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2015), 278.

⁴⁹ Ibidem, 20–23.

⁵⁰ Ibidem, 278–279.

⁵¹ Ibidem, 278.

⁵² Vide Henryk Barycz, „Studia zagraniczne Jana Zamoyskiego”, in *Czterysta lat Zamościa*, 229–230.

Faktycznie kierował polityką wewnętrzną i zagraniczną, stając się w krótkim czasie znanym z wrogości wobec linii habsburskiej oraz z zaangażowania we wzmacnianie władzy królewskiej i usprawnianie pracy sejmu. To dzięki jego działalności podczas wojny ze Szwecją w latach 1600–1602 prawie całe Inflanty zostały przyłączone do Polski⁵³. Jego działalność na polu kultury była również przedmiotem podziwu jemu współczesnych. Sebastian Fabian Klonowic słauił powstajacy Zamość w *Roxolaniach* (w. 1281–1284 i dalej, do w. 1300):

Tempus adest etiam surgens memorare Zamoscum,
quod DEUS auspiciis excitat ipse suis.
Cuius fundamenta solo sunt iacta refosso,
sidera Saturni quando benigna micant.

Pora teraz wspomnieć, jak powstaje Zamość, który
sam Pan Bóg wspiera swoją przychylnością.
Jego podwaliny legly już w ziemi rozkopanej,
gdy świeciła szczęsna gwiazda Saturna⁵⁴.

Już w 1606 r. (a więc rok po śmierci Zamoyskiego) powstała jego pierwsza biografia, napisana przez Reinholda Heidensteina (1553–1620), zatytułowana *De vita Joannis Zamoiscii, Regni Poloniae Cancellarii et exercituum ducis supremi* (która stała się zresztą podstawą dla wielu późniejszych prac biograficznych o Zamoyskim⁵⁵). O tym, że Zamoyski był znany i ceniony, świadczą także inne utwory, upamiętniające jego śmierć⁵⁶. Podczas pogrzebu kazanie wygłosił Fabian Birkowski (1566–1636), dominikanin, który był mówcą na pogrzebach wielu słynnych ludzi swoich czasów. Stanisław Grochowski wyrażał żal po śmierci Zamoyskiego w utworze *Łzy smutne [po zaściui] Jana Zamoyskiego* (1605). Bursius dodał do wydanego pośmiertnie dzieła Zamoyskiego *Stemma Samosciourum* tekst pochwalny zatytułowany *Oratio de nobilitate gentis Samosciourum*. Warto też wspomnieć, że w pierwszą rocznicę śmierci Zamoyskiego uczcili profesorowie

⁵³ Na temat kariery politycznej Jana Zamoyskiego vide np. Stanisław Grzybowski, *Król i kanclerz* (Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988); Zdzisław Spieralski, *Jan Zamoyski* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1988).

⁵⁴ Sebastian Fabian Klonowic, *Roxolania *Roksolania, czyli ziemie Czerwonej Rusi*, ed., trans. Mieczysław Mejor (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 1996).

⁵⁵ „*Vitae Joannis Zamoiscii a Reinholdo Heidensteinio perscriptae libri tres*”, in *Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoiscii, magni cancelarii et summi ducis Reipublicae Poloniae*, ed. Adam Tytus Działyński (Poznań: Typis Ludovici Merzbachii, 1861), 1–149; na podstawie tej pierwszej biografii powstało wiele późniejszych prac na temat Zamoyskiego.

⁵⁶ Wśród autorów upamiętniających Jana Zamoyskiego są: Jan Kochanowski, Jan Szczęsny Herburt, Stanisław Grochowski, Paweł Zapartowicz, Kasper Miaskowski, Fabian Birkowski – vide Janina Królińska, „Samosci vates inlyti (Jan Zamoyski w świetle literatury współczesnej)”, in *Szymon Szymonowic i jego czasy. Studia*, ed. Stanisław Lempicki (Zamość: Komitet Obchodu 300-nej rocznicy zgonu Sz. Szymonowicza, 1929), 244–259.

Akademii: Adam Bursius napisał *Oratio funebris in anniversario depositionis Illustrissimi [...] Joannis Zamoscii*, a Melchior Stephanius *Kazanie przy obchodzie rocznym sławnej pamięci [...] Jana Zamoyskiego*. Być może zatem *Rocznica* Szymonowica również powstała w pierwszą rocznicę śmierci wielkiego kanclerza? Szymonowic pisze w niej zresztą (w. 18–19): „Którzy piszczałkę i rym uczony miłują, / Niech się rymem popiszą”, co jest sugestią, że i inni twórcy powinni pójść tą drogą.

Biorąc pod uwagę znakomitą karierę polityczną oraz dokonania Zamoyskiego na polu kultury oraz poważanie, jakim kanclerz cieszył się za życia, Szymonowic może zastosować hiperbolę, mającą podkreślić miłość i szacunek ówczesnych do Zamoyskiego, mówiąc o usypanej nad nim mogile (w. 4–5): „ta rydlem nie robiona / Ale ludu wszystkiego ręką naniesiona” (w rzeczywistości, jak wspomniano, Jan Zamoyski został pochowany w kolegiacie w Zamościu), a także napisać w sielance (w. 11–12): „Ani on żadnej chwały większej potrzebuje / Nad tę, jaką zostawił”. Poeta kontrastuje „grób niemy” (w. 13), w którym spoczywają szczątki Zamoyskiego, z „niebieską radością” (w. 14), której ten, jego zdaniem, bez wątpienia doświadcza.

Zgodnie z tradycją bukolicznych utworów żałobnych Szymonowic eksploatuje motyw smutku natury. Parafrazuje w tym celu fragment eklogi 5. Wergiliusza, poświęconej śmierci Dafnisa. Poeta z Mantui pisze o gorzkim płaczu nimf po śmierci Dafnisa (w. 20), Szymonowic o lamencie Testylis (Barbary z Tarnowskich Zamoyskiej) nad zwłokami Dafnisa (Zamoyskiego), pierwszy – o wyrzekaniu bogom i gwiazdom (w. 23), co Szymonowic parafrazuje następująco (w. 30): „aż się i niebu dostawało”. Świadcami łez ronionych przez nimfy po śmierci Dafnisa z eklogi 2. Wergiliusza były „rzeki i leszczyna” (w. 21), lament Testylis z sielanki Szymonowica wypełnił „wszystkie gaje [...] i dąbrowy” (w. 27). Według Wergiliusza, po śmierci Dafnisa nikt nie pędził bydła do wodopoju, które zresztą nie chciało pić ani jeść (w. 24–26), podobnie dzieje się po śmierci Dafnisa-Zamoyskiego (w. 35–38):

Gdyś ty, Dafni, na marach leżał, ani gnano
Bydła na paszą, ani w rzece napawano.
Ani wody dobytek w tamte dni kosztował,
Ani się trawy tykał [...].

Po śmierci Dafnisa z eklogi 2. Wergiliusza „nawet lwy jęczały / Punickie” (w. 27–28), czego świadkami był „bór i dzikie skały” (w. 28), po śmierci Dafnisa-Zamoyskiego – „niedźwiedzie i wilcy [...] wzdychali” (w. 40), a świadkami były „góry i puszcze głębokie” (w. 41). W ekłodze Wergiliusza czytamy, że po zgonie Dafnisa ziemia zamiast jęczmienia płodzi kąkol i zdziczały owies, zamiast fiołków i narcyzów rośnie osiet i łopian (w. 34–39), w *Rocznicy* Szymonowica – zamiast jęczmienia – „kąkol brzydki panuje abo owsik płony” (w. 48–49).

Zestawienie tych dwóch fragmentów eklogi 2. Wergiliusza i *Rocznicy* Szymonowicza przekonuje, że opisu pośmiertnego żalu Testylis-Zamoyskiej oraz smutku natury nie możemy traktować jako wiarygodnej relacji z ówczesnych wydarzeń. Z pewnością Barbara bolała po śmierci męża – o jej przywiązaniu do niego świadczy choćby zachowana korespondencja⁵⁷, jednak opis jej cierpień po stracie małżonka przedstawiony w *Rocznicy* stanowi przykład poetyckiej parafrazy i jest ujęty w ramy bukolicznej konwencji, uwzględniającej motywy konstytutywne dla bukolik funeralnych. Elementem tej konwencji jest również motyw nagrobka z napisem. Wergiliusz w eklodze 2. pisze (w. 41–42): „Każe Dafnis, pasterze, chce dla siebie tyle. / Zróbcie, by miał mogiłę i wiersz na mogiłę”. Motyw ten powraca również w *Rocznicy* Szymonowicza, gdzie czytamy (w. 49–53):

[...] Komu imię miłe
 Dafnisowe, kwiatkami na jego mogiłę
 Ciskajcie, cienie czyńcie chłodne nad studniami
 I nagrobek postawcie, i napis rymami:
 Wryjcie: „Tu Dafnis jest pogrzebion [...]”.
 Zawieście i piszczałkę nad grobem [...].

Wiersz na ukwieconej mogile rozpoczynający się od sformułowania „Tu [...] jest pogrzebion” to parafraza łacińskiej formuły *hic iacet* (tu spoczywa), która była umieszczana na płytach nagrobnych zmarłych dostojników. Piszczałka, która ma zostać zawieszona nad grobem, to poetycki symbol twórczości literackiej zmarłego – w tym przypadku może stanowić również odwołanie do działalności Zamoyskiego na polu kultury.

Żałobny lament w *Rocznicy*, przeplatający się z pochwałą Dafnisa-Zamoyskiego, prowadzi do pogodnego zakończenia sielanki, co może zaskakiwać w tekście funeralnym. Tropy interpretacyjne również i w tym przypadku wiodą do eklogi 2. Wergiliusza (którą kończy pieśń Menalkasa, opowiadająca o pośmiertnym życiu Dafnisa i jego opiece nad żyjącymi), jak również do utworów Jana Kochanowskiego. W tekście Wergiliusza Dafnis „podziwia Olimp” (w. 56) i jest zaliczony w poczet bogów (w. 64), w sielance Szymonowicza Dafnis-Zamoyski spogląda „z nieba” (w. 64) i jest zaliczony w poczet świętych (w. 72–73, 87). Do Dafnisa Wergiliuszowego kierowana jest prośba: „Bądź życzliwy dla swoich” (w. 65), do Dafnisa-Zamoyskiego „Życz nam (= udziel nam) wieków spokojnych” (w. 65). Świąteczne obchody Rzymian są zastąpione przez lokalne „odpusty” i „kiermasze” (w. 81). Różnice są efektem zabiegów polonizacyjnych Szymonowicza, który – parafrazując eklogę 2. – dostosowuje jej realia do realiów kultury chrześcijańskiej i staropolskiej. Dzięki opiece Dafnisa-Zamoyskiego, którą żyjących obdarza z zaświatów, nadchodzą, zdaniem Szymonowicza, „czasy wesole” (w. 71). Ich widocznym znakiem jest to, że (w. 67–68) „pięknie się odziały / Drzewa w liście

⁵⁷ Paweł Tyszka, *W cieniu wielkiego kanclerza*, 81, 85–88.

i góry wkoło się rozśmiały” (parafraza pieśni Kochanowskiego *Serce roście*, w. 4: „Teraz drzewa liście na się wzięły”; w. 9: „Teraz prawie świat się wszystek śmieje” oraz nawiązanie do słynnej fraszki *Do gór i lasów*, por. w. 1: „Wysokie góry i odziane lasy”), bezpiecznie pasące się na polach stada (w. 65–66, 70), płynące żywo strumienie (w. 69) – te były częstym elementem scenerii pasterskiej w sielankach, będącej zarazem odzwierciedleniem *otium*⁵⁸. Ku czci Dafnisa mają stanąć dwa ołtarze, ku czci Dafnisa-Zamoyskiego – „ołtarze święcone” (w. 73). Podmiot mówiący sielanki *Rocznica*, którego – ze względu na wieloletnią znajomość i współpracę z Janem Zamoyskim – być może wolno utożsamiać z Szymonem Szymonowiczem, stwierdza (w. 74–75): „I sam poniosę czary wina napełnione, / I będę wesół”. Szymonowicz odwołuje się również do obrazu biesiady z eklogi 2. Wergiliusza (w. 71–74):

W tęgi mróz przy ognisku, w cieniu przy upale,
Będę lał do pucharów z Areuzji wino.
Przyjdzie Egon, Dametas i pieśni popłyną;
Alfezybeusz skoczy w tany [...].

ale w swoim tekście tworzy własny, nawiązując zarazem do utworów Jana Kochanowskiego *Pieśni* II 11, 9–10, gdzie poeta czarnoleski pisze: „Tu przy ciekącym, przezornym strumieniu / każ stół gotować w jaworowym cieniu” i w *Pieśni świętojańskiej o Sobótce* (12, 27–32):

Skoro też siew odprawimy,
Komin wkoło obsędziemy.

Tam już pieśni rozmaite,
Tam będą gadki pokryte,
Tam trefne plęsy z ukłony,
Tam cenar, [tam] i goniony.

Szymonowicz łączy te obrazy, podkreślając związek z poezją Kochanowskiego także poprzez przywołanie motywu lipy, dającej cień dla odpoczynku, a znanej z fraszek *Na lipę* Kochanowskiego:

[...] Jeśli mróz i zimno będzie,
Dobra drużyna ze mną przy kominie siędzie;
Jeśli lato, stół w cieniu, flaszka z winem w wodzie;
Zimie przy ogniu, lecie pod lipami w chłodzie.
Dametas i Tityrus będą nam śpiewali,
A drudzy ochotniejsi będą tańcowali.

⁵⁸ Vide: Barbara Otwinowska, „Humanistyczna koncepcja «otium» w Polsce na tle tradycji europejskiej”, in *Studia porównawcze o literaturze staropolskiej*, ed. Teresa Michałowska, Jan Ślaski (Wrocław: Ossolineum, 1980), 170, 176, 182–183; Nicholas J. Perella, *Midday in Italian Literature. Variations on an Archetypal Theme* (New York – London: Princeton University Press, 1979), 1–33.

Motyw odpoczynku w cieniu drzew podczas upału jest typowym motywem sielankowym. Tu został włączony do motywu biesiady, której uczestnicy mają radośnie i w pogodnym duchu wspominać zmarłego Dafnisa-Zamoyskiego. Będą go także wspominać w trakcie odpustów i kiermaszy, czyli lokalnych obchodów rocznicowych. Finał rocznicowej żałobnej sielanki, relacjonującej ból i lament po śmierci Dafnisa-Zamoyskiego, jest więc radosny i pełen optymizmu. Wszystko to za sprawą opieki, którą Dafnis z zaświatów darzy żyjących, oraz wszystkiego, czego za życia dokonał. Grób, nazwany wcześniej „niemym” (w. 10) i „nieodczuwającym życzliwości” (w. 9–10), staje się zatem miejscem, które – kryjąc „święte kości” (w. 87) Zamoyskiego – przypomina jego wielkie czyny i dzieła. Chciałoby się powiedzieć, parafrazując *Tren XIX* Kochanowskiego, że Dafnis-Zamoyski w zaświatach wie dzie żywot szlachetniejszy, czego dowodem są łaski spływające na żyjących, w świecie doczesnym zaś żyje i żyć będzie zawsze (w. 84–86) jego sława. I właśnie dlatego Szymonowic kończy sielankę nieoczekiwaną pogodną apostrofą, skierowaną do grobu Zamoyskiego (w. 87–88): „cna mogiło / Mnie i dziś, i każdy dzień, na cię patrzeć miło”.

Zakończenie

Szymon Szymonowic, pisząc *Rocznice*, bardzo świadomie realizował podtyp gatunkowy, jakim jest bukolika żałobna. Nawiązywał do najbardziej znanej w jego czasach i uznawanej za wzorcową funeralnej eklogi 2. Wergiliusza zarówno w obszarze topiki czy przebiegu akcji, jak i tradycji alegorycznej. Szymonowic, podobnie jak Wergiliusz, stworzył tekst upamiętniający ważną osobę i wplótł do niego odniesienia do aktualnych wydarzeń. Możemy więc mówić o zastosowaniu przez niego alegorii biograficznej, ponieważ pod sielankowymi, konwencjonalnymi imionami zaszyfrował prawdziwe osoby. Dafnis to Zamoyski, Testylis – jego żona Barbara, a Tyrsis – podmiot mówiący – to najprawdopodobniej sam Szymon Szymonowic. Zarazem poeta eksploatuje bukoliczne motywy związane z postacią Dafnisa jako archi-twórcy poezji oraz sensy związane z utożsamieniem pasterza z poetą, które stają się jasne dopiero przy zastosowaniu alegorezy, mającej podstawę w ówczesnej alegorycznej tradycji odczytywania sielanek. Zarazem Szymonowic nieco modyfikuje sam motyw Dafnisa jako twórcy poezji – nadając takie imię Janowi Zamoyskiemu, ponieważ wielki hetman nie tworzył utworów poetyckich. Wydaje się jednak, że cała jego ogromna praca na polu kultury, w tym fakt, iż „stawił Muzom ołtarze”, w pełni potwierdza zasadność użycia tego motywu do stworzenia postaci wielkiego Dafnisa. Tym bardziej że imieniem tym twórcy sielanek nazywali również zmarłych dostojników. Zarazem pokazuje to, że w czasach Szymonowica rezerwuar motywów bukolicznych wywodzących się ze starożytności nie był zbiorem zamkniętym, a czerpanie wzoru

z antycznej bukoliki nie było równoznaczne z prostym naśladowaniem, lecz stanowiło przykład wariantywnej realizacji. Bez wątpienia warto też zwrócić uwagę, że Szymonowic, pisząc o Dafnisie-Zamoyskim, z jednej strony bardzo świadomie wykorzystuje sielankowe motywy uwikłane w alegorię od początku istnienia bukoliki oraz prowadzi międzytekstową grę z Wergiliuszem, z drugiej zaś bardzo precyzyjnie dokonuje polonizacji. *Rocznica* to zatem sielanka funeralna zbudowana wedle zasad i konwencji starożytnej bukoliki żałobnej z wykorzystaniem wielu istotnych toposów epicedialnych oraz poziomów alegorii, a zarazem – dzięki zabiegom polonizacyjnym i postaci Dafnisa-Zamoyskiego – tekst bardzo ściśle powiązany z ówczesną kulturą. Przytoczone w sposób niedosłowny ważne dokonania Zamoyskiego były prawdopodobnie łatwe do rozszyfrowania przez ówczesnych czytelników z Zamoyskim związanych i – być może w pierwszą rocznicę jego śmierci, kiedy to powstały inne jeszcze utwory – upamiętniających dziełami literackimi jego postać.

„HERE DAFNIS [...] IS BURIED” – AN ATTEMPT OF ALLEGORICAL INTERPRETATION
OF SZYMON SZYMONOWIC’S IDYLL *ANNIVERSARY*

S u m m a r y

The article is devoted to allegorical themes in Szymon Szymonowic’s *Rocznica* (*Anniversary*) in the context of the tradition of funeral idyll. *Anniversary* is a funeral idyll which contains biographical allegories and references to then current events. It commemorates Jan Zamoyski and his achievements in the field of culture. It was probably written to memorialize the first anniversary of Zamoyski’s death (1606). Daphnis represents Zamoyski, whereas Thestylis – his wife Barbara, and the narrator is probably Szymonowic himself. The description of the burial is based on the framework of bucolic convention. There are other levels of the allegory connected with the name of Daphnis as the supreme creator of poetry (Master Poet) and the sense of identifying a shepherd with a poet. Szymonowic consciously uses these and other biographical allegorical themes and intertextually refers to Vergil and Kochanowski. *Anniversary* is built according to the rules and convention of a funeral idyll as it contains many epicedial themes and levels of allegory. Thanks to the character of Dafnis-Zamoyski as well as many Polonization measures, it is strictly connected with the contemporary culture.